

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 12/4 2023 s. 1521-1537, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**MAKAM TÜRBELERİNİN KUTSAL GÜCÜ: HAREZM BÖLGESİ HOCA YUSUF
HEMEDÂNÎ MAKAM TÜRBESİ ÖRNEĞİ**

Esra ÇAM*

Geliş Tarihi: 28 Haziran 2023

Kabul Tarihi: 8 Ekim 2023

Öz

Hoca Yusuf Hemedânî, Orta Asya'da İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynamış bir sufidir. "Dokumacıların Piri", "Lokman Hekim" ve "Ulu Pir" olarak kabul edilen Hemedânî; Yesevilik ve Nakşibendilik tarikatlarının önderlerinin yetişmesinde etkili olmuş ve bu sebepten dolayı Orta Asya tasavvuf ekolünün öncü ismi olarak kabul edilmiştir. Yapılan çok sayıda bilimsel çalışmada Yusuf Hemedânî'nin türbesinin Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan Merv'de olduğu ifade edilmektedir. Oysaki Yusuf Hemedânî'nin tek bir türbesi yoktur. Özbekistan'ın Harezmi bölgesinde Hemedânî'ye izafe edilen bir makam türbesi de bulunmaktadır. Bölgede yaptığımız alan araştırması verilerinden yola çıkarak bu çalışmada; Yusuf Hemedânî makam türbesi ve etrafında teşekkül eden uygulamalar, inançlar hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra velilere atfedilen makam türbelerinin kutsal gücünün kaynaklarının neler olabileceği Yusuf Hemedânî makam türbesi örneği üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Özbekistan, Harezmi, Yusuf Hemedânî, makam türbe, ziyaret.

**THE SACRED POWER OF MAUSOLEUMS: THE CASE OF THE
HODJA YUSUF HEMEDÂNÎ MAUSOLEUM IN THE KHWARAZM
REGION**

Abstract

Hodja Yusuf Hemedânî is a prominent Sufi who played a significant role in the spread of Islam in Central Asia. Hemedânî, also known as the "Master of Weavers", "Lokman Hekim" and the "Great Saint" is recognized for his influential role in the development of the Yesevi and Nakshbandi Sufi orders. Thus, he is considered a pioneering figure in the Central Asian Sufi tradition. In numerous scientific studies, it is stated that the mausoleum of Yusuf Hemedânî is located within the borders of Turkmenistan, specifically in Merv. In fact, Yusuf Hemedânî does not have a single mausoleum. There is also a mausoleum attributed to Hemedânî in the Khwarazm region of Uzbekistan. Based on the data obtained from the fieldwork I conducted in the region, the current study aims to provide information about the Yusuf Hemedânî mausoleum and the practices and beliefs that have emerged around it and will explore the possible sources of the sacred power attributed to the mausoleums of saints, using the case of the Yusuf Hemedânî mausoleum.

Keywords: Uzbekistan, Khwarazm region, Yusuf Hemedânî, mausoleum, visit.

* Dr.; İzmir, esrauz.ege@gmail.com.

Giriş

İlkel dönemlerden itibaren kutsalın bilincine varan ve tecrübe eden insan, kutsalın çeşitli varlıklara tezahür ettiğine inanmıştır. “Hiyerofani” olarak da tanımlanan ilahinin ya da kutsalın özellikle kutsal bir yerde, nesnede veya durumda (Eliade, 1991, s. 2; Eliade, 2003, s. 20) görünür olması aynı zamanda mezarlarla ilişkilendirebilen bir kavramdır. Yeryüzündeki pek çok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de tarihi çok eskilere dayanan, ataların ruhuna saygı göstermek, onlardan yardım ve rehberlik talep etmek amacıyla mezarlar ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretler sırasında hiyerofanik deneyimlerin yaşanması ise ataların varlığını hissettirmesiyle ilişkilendirilmektedir.

Kökleri kadim tarihe dayanan mezar ziyaretleri, Türk kültüründe zaman içinde meydana gelen kültür ve din değişikliklerine paralel olarak gelenekte güncellemeler yapılmasını gerektirmiştir. Antik dönemlere dayanan atalara ve ulu şahsiyetlere saygı gösterme, onların ruhlarını memnun etme ve ruhlarından yardım ve rehberlik isteme inancı, İslami gelenekte veliye saygı ve bağlılığı ifade eden ve mezarlarında manevî destek ve şifa aranan veli kültü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla veli kültü sadece bir inanç veya bir din menşeli değildir. Keza Ahmet Yaşar Ocak (1992), Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük dinlerin hâkim olduğu sahalarda benzerlikler gösterdiği gibi Müslümanlık öncesi putperest kültürlerle de alakası olduğunu vurgulamaktadır (s. 6).

Kült konusu olan veliler, içsel olgunluğa erişmiş, dinî bilgi ve deneyimleriyle topluma rehberlik eden, keramet sahibi, yaradan ve kul arasında arabuluculuk yaptığına inanılan toplumda özel bir konuma sahip kişilerdir. Bu özel konumları ölümlerinden sonra da toplum arasında önemini korumaktadır. Buna binaen velilerin ölümünden sonra, onların anısını yaşatmak ve manevî güçlerinin etkisinden faydalanmak adına mezarlar inşa edilmektedir. Ziyarete ve ritüellere konu olan velilere ait mezarlar, yol kenarlarında veya cami avlusu gibi alanlarda yer alabileceği gibi daha mütevazı formda dağ başında ya da daha merkezî alanlarda korunaklı ve gösterişli “türbe” adı verilen yapılara dönüştürülerek de inşa edilebilir. Türbeler, ahşap, mermer, taş gibi materyallerden yapılan sandukalar konularak diğer mezarlardan daha dikkat çekici bir görünüme sahip farklı gövde formlarında olabilmektedirler. Türbelerin bu formlarını ise dönemin mimari ve sanatsal tasarım anlayışı ve kültür belirlemektedir.

Öte yandan dinî karizmatik şahsiyetlere atfedilen birden fazla yerleşim yerinde farklı formlarda “makam türbeleri” bulunabilmektedir. Toplum tarafından benimsenen, sevilen, saygı duyulan ulvi şahsiyetlerin adına yapılan bu makam türbelerine örnek olarak XVI. yüzyılda Kuzey Afrika’nın Tunus şehrinde Hacı Bektaş Veli’ye atfen yapılmış “Sidi Bakdeş” adıyla bilinen makam ile Anadolu’da karşımıza çıkan Yunus Emre’nin makamları (Oğuz, 2002; Oğuz, 2011, s. 6) verilebileceği gibi bu çalışmaya konu olan Hoca Yusuf Hemedânî makam türbesi de ilave edilebilir.

Çalışmanın devam eden bölümlerinde değinileceği üzere aynı şahsa ait birden fazla makamın olması ziyaretçilerde herhangi bir akıl karışıklığına ya da inançlarında şüpheye sebep olmamaktadır. Aksine her bir türbe kutsal kabul edilerek ziyaret edilen, hürmet gösterilen ve ritüeller eşliğinde dualar edilen kutsallaştırılmış mekân kabul edilmektedir. Peki bu özellikleri ile halkın ibadet ve ziyaret alanlarından biri olan makam türbeleri bir diğer ifadeyle anıt-mezarlar, türbe olarak anılarak tanımlanırken “Kutsaldan hareketle mekân mı?” yoksa “Mekândan hareketle kutsal mı?” tanımlamakta ve de “Makam türbeleri kutsal gücünü nereden

almakta ve nasıl bu gücü korumaktadır?” soruları bu noktada önem taşımaktadır. Çalışmada bu bağlamdan yola çıkarak pek çok ritüele, inanca ve memorata konu olan Harezmi Yusuf Hemedânî Türbesi örneğinde makamın cazibe ve inanç gücüne cevap aranmaya çalışılacaktır.

1. Harezmi Bölgesinin İnanç Yapısı ve Hoca Yusuf Hemedânî

Ceyhun Nehri'nin (Amu Derya) Aral Gölü'ne döküldüğü yerin iki yakasında uzanan, bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Harezmi, Orta Asya'nın tarihî yerleşim merkezlerinden biridir. Tolstov'un (1948a, s. 73;1948b, s. 32) elde ettiği arkeolojik kalıntılara dayanarak Harezmi tarihinin birincil dönemi, M.Ö. 4000-3000'lere kadar götürülmektedir. Bölgenin coğrafi yapısı, Harezmi halkının yerleşik yaşama erken geçmesine sebep olduğu gibi İpek Yolu'ndaki konumu ticaretin, kültürün ve inançların şekillenmesinde de etkili olmuştur. Tarih içerisinde bölgedeki inanç yapısında özellikle animizm, Şamanizm ve Zerdüştiliğin etkili olduğu bilinmektedir. Fakat bölgede hâkim olan yönetim yapısı ve diğer kültürlerle ticari ilişkiler dolayısıyla diğer inançlara göre yaygın olmamakla birlikte Musevilik ve Hristiyanlık gibi tek Tanrılı dinlerin izlerinin de bölgede görüldüğü söylenebilir. Günümüzde bölgenin resmî dini İslamiyet'tir. Ancak diğer Türk boylarında olduğu gibi kökleri İslam öncesine dayanan pek çok inanç ve kültür, senkretik ve heterodoks şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Araştırmalara göre Orta Asya'da VIII. yüzyıldan itibaren İslam'ın yaygınlaşmasıyla birlikte bölgede zahit ve sufiler görülmeye başlar (Tosun, 2012, s. 491). Sufilerin ve velilerin öğretileri, Orta Asya'da tasavvufun yayılmasına ve toplumda etkili olmasına sebep olur. İslamiyet etkisinin Özbekistan'da hissedilmesinden sonra tasavvuf, bu topraklarda kök salmaya başlamıştır. Özellikle Orta Çağ'ın en büyük sufi öğrenim merkezleri, Buhara ve Hive olmuştur. Hive'de Necmeddîn el-Kübrâ (1145-1221) Kübrevî tarikatını, Buhara'da Bahâeddin Nakşibend (1318-89) Nakşibendî tarikatını kurmuştur. Ülke genelinde Nakşibendilik yaygın olmakla birlikte Hive'de Kübreviye, Fergana'da Kadiri, Hokand'da Çiştî ve ülke genelinde Yeseviye tarikatına mensup bulunduğu aktarılmaktadır (Akiner, 1995, s. 244). Yaptığımız saha çalışmasından elde edilen verilerden yola çıkarak Kübrevilik her ne kadar Harezmi topraklarında doğmuş olsa da daha sonraki süreçte Nakşibendilik ve Yesevilik tarikatlarının etkili olduğu kültürel yapıdan anlaşılmaktadır. Bu perspektifle her iki ekolün önderlerinin yetişmesinde etkili olan Hoca Yusuf Hemedânî'nin Harezmi bölgesinde makam türbesinin bulunması rastlantısal bir durum değildir.

Orta Asya'da İslam'ın yayılmasında ve derinleşmesinde önemli payı olan Hoca Yusuf Hemedânî'nin biyografisi araştırıldığında tam isminin, Ebû Yakub Yûsuf b. Hüseyin b. Vehre Büzenecirdî Hemedânî olduğu görülmektedir. Yusuf Hemedânî¹, 440 / 441 yılında Hemedan'² Büzenecird köyünde doğmuştur (Hemedânî, 2000, s. 11). 18 yaşında ilim tahsili için seyahatlere başlamış; Bağdat, İsfahan, Buhara ve Semerkant'a giderek eğitim almıştır. Tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra Merv'de tekke açarak irşad faaliyetlerini sürdürmüştür (Tosun, 2013, s.12). Hoca Yusuf Hemedânî'nin yaşam ve inanç felsefesine bakıldığında dünya işlerine meyletmeyen, padişahların ve büyüklerin evine gitmeyen, eline ne geçse veren, kendisi kimseden bir şey kabul etmeyen, daima Kur'an-ı Kerim okumak ile meşgul bir veli tipi görülmektedir. Tekkesine her ay Semerkant'tan mollaları davet ederek onlarla şeriat sohbeti

¹ Geniş bilgi için bk. Sem'ani, A. (1988). *Kitab el-Ensab*. Beyrut.

² Günümüzde İran'ın batı kesiminde bulunan bir şehir.

yaptığı ileri sürülür. Türk ve Taciklere dinin farzlarını öğreten Hemedânî'nin, Hristiyan ve Ateşperestlerin evlerine giderek onlara İslamiyet hakkında bilgi verdiği de bilinmektedir (Köprülü, 1976, s. 69).

Hoca Yusuf Hemedânî ile ilgili anlatılan rivayetlerden hareketle 10.000 kez Kur'an-ı Kerim'i okuduğuna, 213 şeyh ile görüştüğüne, 8000 müşriği günahlarından tövbe ettirerek bunların Müslüman olmalarına vesile olduğuna ve 37 kez Mekke'ye hac ziyaretine gittiğine inanılır (Snaserev, 1983, s. 112). "İlmli" bir tasavvuf anlayışına sahip ve şeriat hükümlerine sıkı sıkıya bağlı olan sufi, bir dizi şeyhin mensup olduğu Orta Asya dervişliği için okul oluşturmuştur (Tosun, 2012, s. 81). Hoca Ahmet Yesevi, Hoca Yusuf Hemedânî'nin dört halifesinden üçüncüsüdür (Köprülü, 1976, s. 75-76). Yesevi ve Nakşibendi tarikatlarının öncü isimlerini yetiştirmiştir. Hemedânî, 535 / 1140 yılında Herat ile Horasan arasında bulunan Bâmiyân kasabasında vefat etmiştir; vefatından sonra oraya defnedilmiştir. Ancak daha sonra talebelerinden olan *İbnü-n Neccar* tarafından Merv'e nakledilip adına bir türbe yaptırılmıştır. Yaptırılan bu türbe, bugünkü Türkmenistan sınırları içinde kalan Merv şehrinde bulunmaktadır (Mansurov, 2011, s. 160-170).

Türkiye'de Hoca Yusuf Hemedânî üzerine yapılan bilimsel çalışmaları incelediğimizde Hemedânî'nin Türkmenistan'da olan türbesine değinildiği tespit edilmiştir. Oysaki Yusuf Hemedânî'nin tek türbesi yoktur. İslam dünyasının ünlü velilerinden biri olan Yusuf Hemedânî'yi sahiplenen diğer bir Türk boyu Özbeklerdir. Özbekistan'ın Buhara ve Harezm bölgesi Hoca Yusuf Hemedânî'nin makam türbelerinin bulunduğu diğer iki yerleşim yeridir. Ancak Buhara'daki türbenin geçen yüzyılın ikinci yarısında mezarın bulunduğu caminin yıkılmasıyla birlikte günümüze kadar varlığını sürdürmediği bilinmektedir.

Buhara'da eski dokuma merkezi olarak kabul edilen ve 1929 yılında 105 haneden oluşan Korhona mahallesinde bulunan cami avlusundaki mezarın Yusuf Hemedânî'nin olduğu ileri sürülmektedir. Bu makam mezar etrafında pek çok pratik ve uygulama yapıldığı, dualar edildiği ve bogırsakların (yağda kızartılmış hamur) şükran amaçlı ikram edildiği bilinmektedir (Suhereva, 1976, s. 243-244).

Fotoğraf 1-2: Buhara Korhona Cami'nin eski ve yeni hâli (Rusrav.uz'dan alıntı yapılmıştır.)

Yusuf Hemedânî'nin Buhara'daki makam mezarının cami yıkıldıktan sonra akıbeti bilinmese de Harezm bölgesindeki makam türbe günümüzde varlığını sürdürmektedir. Hoca

Yusuf Hemedânî'ye izafe edilmiş ve Hemedânî'nin orada olduğuna dair inanç yapısının kuvvetli olduğu türbe, Harezmi ve Karakalpakistan halkı başta olmak üzere yılda yüzlerce ziyaretçiye ev sahipliği yapmaya devam etmektedir.

2. Ziyaret Mekânı Olarak Hoca Yusuf Hemedânî

“Ulu Pir” (KK.1, KK.2, KK.3, KK.4, KK.5, KK.6, KK.7) olarak adlandırılan Yusuf Hemedânî'nin türbesi, Harezmi bölgesinin Şavat ilçesine giden yol üzerindeki Beşmergen köyündedir. Yusuf Hemedânî'ye izafe edilen bu ziyaret mekânının ilk ortaya çıkışı ve geçmişine dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Snasrev'in (1983) 1949 yılındaki ziyaret mekânı hakkında verdiği bilgilere göre; kabir, kilden yapılmış, kubbesiz, düz bir çatıya sahip olup kabrin arka kısmında ziyaretçilerin bez parçalarını bağladıkları ağaç bulunmaktaydı. Issız bir yerde bulunan kabire yakın mesafede bir mezarlık arka kısmında ise şeyhlerin yaşadığı kışlak vardı (s. 115).

Fotoğraf 3-4: Yusuf Hemedânî Türbesi'nin günümüzde dışarıdan görünüşü³

Ziyaretgâh, XIX. yüzyılda devlet muhafazasına alınsa da Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşması ile birlikte Yusuf Hemedânî Türbesi'nin resmî olarak adlandırılmaya ve türbenin çevre düzenlenmesi çalışmalarına başlandığı bilinmektedir. Kehl-bogrogi (2006) konuyla ilgili olarak, 1980'li yıllarda kerpiç yapının harap durumda olduğunu, çevre köy sakinlerinin yardımıyla tuğla yapılarak ziyaretgâhın canlandırılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Araştırmacı, türbe ile ilgili kayda değer çalışmaların ise 1994 yılında başladığını ve Harezmi bölgesi valisinin makamın restorasyonu ve türbe alanının genişletilmesi için kampanya başlattığını belirtmektedir (s. 241-242).

Ulu Pir kutsal alanının, restorasyon sonrasında geniş bir alan üzerine ziyaret kompleksi şeklinde tasarlandığını ifade etmek mümkündür. Öyle ki ziyaretgâha gelen ziyaretçilerin konaklama sorunu yaşamaması için 300 kişinin konaklayabileceği bir misafirhanenin 2011 yılına kadar hizmet verdiği bilinmektedir. Günümüzde bu yapı çeşitli sebeplerden dolayı işletmeye kapalı, içi boş şekilde bulunmaktadır. Ancak ziyaretgâh; havuzu, mescidi, karşılıklı iki türbe alanı ve çevre peyzajı ile ziyaretçiler ağırlanmaya devam etmektedir.

³ Fotoğraf-1-2 dışında çalışmada kullanılan tüm fotoğraflar, makalenin yazarı Esra ÇAM tarafından çekilmiştir.

Saha çalışmasında elde edilen verilerden yola çıkarak günümüzdeki türbeler ve etrafında oluşan inançlar hakkında şu bilgileri vermek mümkündür: Türbelerin bulunduğu alana gelindiğinde ilk olarak girişte kadın ve erkek satıcıların tezgâhları ziyaretçileri karşılamaktadır. Bu tezgâhlarda; tespih, tütsü, dinî kitaplar, başörtüsü, nazarlık, şekerleme gibi çok sayıda hediyelik eşya satılmaktadır. Ziyaret mekânlarında hediyelik eşya satın alma eylemi, alıcıların hatıra edinme ya da ihtiyaçlarını karşılama güdüsüyle gerçekleşmektedir. Bu tür alışverişler, ziyaretçilerin özel bir anıyı hatırlatmak veya sevdiklerine anlamlı bir hediye sunmak için yapılan tercihlerini yansıttığı gibi ziyaret mekânında satılan eşyaların etrafında oluşan inanç yapısı da alışveriş için önemli motivasyon kaynağı olmaktadır.

Fotoğraf 5-6: Ziyaret alanın girişinde bulunan alışveriş tezgâhları

Türbeden satın alınan nesnelere hediye olarak verildiği kişilerin Hoca Yusuf Hemedânî türbesini kısa süre sonra ziyaret edeceğine ve dualarının kabul olacağına inanılmaktadır (KK.1, KK.2, KK.3, KK.4). Bu uygulamanın altında, ziyaret mekânının mana gücü etkisinin orada satılan ürünlere bulaşacağı inancı yatmakta ve bu inancın temeli de Frazer'in (2004) ileri sürdüğü "parça bütüne aittir" (s. 33) ilkesine dayanmaktadır.

Hoca Yusuf Hemedânî Türbesi, bulunduğu alandaki tek türbe değildir. Aralarında yürüyüş mesafesi bulunan, duvarlarla örülerek ayrı şekilde sınırlandırılmış Hemedânî Türbesi'nin karşısında bir ziyaret mekânı daha bulunmaktadır. Buradaki türbeler Hemedânî'nin yardımcılara aittir. İnanca göre Yusuf Hemedânî'yi ziyaret etmeden önce ilk olarak Hemedânî'nin yardımcılarının bulunduğu türbelerin ziyaret edilmesi gerekmektedir. Halk arasında anlatılan rivayete göre "Onlar din yolunda hizmet ederken hiç evlenmemişler ve çocukları olmamıştır. Bir gün Yusuf Hemedânî'ye; "Biz bu dünyadan geçtikten sonra evladımız yok bize kim duada bulunur, biz ne yaparız?" demişlerdir. Hoca Yusuf Hemedânî, bunu üzerine şöyle vasiyette bulunmuştur: "Kim benim ziyaretime gelmek isterse öncelikle onların ziyaretine gitsin, sonra benim huzuruma gelsin." (KK.2, KK.4, KK.5, KK.6). Dolayısıyla önce Yusuf Hemedânî'nin yardımcılarını ziyaret etmek gelenek hâline gelmiştir.

Ziyaret alanında ilk olarak Zhilovdor Baba (atıyla ilgilenen), Çırakçı (kandilci, mumcu), Harazman (ekmek pişiren), Dastürhancı (yemekten sorumlu olan kişi) Baba ziyaret edilir. Türbenin biraz ilerisinde ise etrafı tellerle örülü tek bir türbe bulunmaktadır. Acuvçi Baba (her türlü yolu açan kişi) olarak bilinen zata ait olan bu türbe, ana giriş kapısından uzakta ve

ziyaretgâhın sınırlarının sonunda, ağaçların altında yer almaktadır. Acuvçi Baba'nın kerameti özellikle tıkanan, bir sonuca ulaşamayan işlerin, durumların açılmasına yöneliktir (KK.4, KK.7).

Bu türbenin diğer türbelerden farklı olarak niçin tellerle çevrili olduğu sorulduğunda halkın ve folbinlerin (falcı) mezar etrafında düzenledikleri ritler sebebiyle olduğu ifade edilmiştir (KK.4). Harezm bölgesinde bulunan pek çok türbede, sandukanın bulunduğu odaya giriş yapılmamakta kapı girişinde bulunan alanda durularak dua etme ritini gerçekleştirmektedir. Acuvçi Baba Türbesi'nde ise sandukanın bulunduğu türbenin çevresinin tamamen kapalı olması sebebiyle uzaktan sandukayı görmeden ziyaret yapılmaktadır. Türbenin ziyaret alanının en son noktasında gözden biraz uzak mesafede olması, ziyaretçilerin yerel eski Türk inançlarını uygulanmasına müsait ortam yaratmaktadır. Dolayısıyla İslam'ın resmî öğretilerine ters düşen inançların uygulanmasını önlemek adına türbenin tamamen koruma altına alındığını ifade etmek mümkündür.

Acuvçi Baba Türbesi'nin karşısında bir kamelya bulunmaktadır. Ziyaretçiler kamelyada kısa süre oturarak görevli mollanın Kur'an-ı Kerim'den birkaç ayet okumasını ve dua etmesini dinlemektedirler. Daha sonra çeşitli ihtiyaçların giderilmesine yardımcı olmak ve manevî değerlere bağlılığı ifade etmek için bağış kutusuna para atarak bağış yapabilmektedirler. Türbelerde gerçekleştirilen ritlerin bir diğeri de yiyecek dağıtmaktır. Harezmliiler arasında da haceti yerine gelen ya da manevî olarak arınma ve sevap kazanmak isteyenler, bogırsak, bisküvi gibi çeşitli yiyecekleri masa üzerine bırakarak diğer ziyaretçilere ve ihtiyaç sahiplerine ikram etmektedir.

Fotoğraf 7-8: Acuvçi Baba Türbesi ve kamelya

Buradaki ziyaretler tamamlandıktan sonra etrafında ağaçlar, çiçekler bulunan yoldan yürünerek ziyaret alanından çıkılır ve nihayet Hemedânî'nin türbesini ziyaret etmek için gerekli şart yerine getirilmiş olur. Hemedânî Türbesi'ne yüksek giriş kapısından girdikten sonra etrafı duvarlarla sınırlanmış alana girilir. Ağaçlar ve çiçekler ile dekore edilmiş yol takip edilerek makam türbenin bulunduğu alana doğru gidilir.

Makam türbenin bulunduğu alana çıkmadan önce ziyaretçiler genellikle kutsal kuyunun bulunduğu haneyi ziyaret ederler. Kuyunun etrafında toplumun inançları, değerleri ve kültürüyle şekillenen birtakım uygulama ve pratikler yapılmaktadır. Bilindiği üzere Türk kültüründe halk

hekimliği ve “gelecekteken veya uzakta olup bitenlerden haber almak için” (Boratav, 1994, s. 100) kuyulardan faydalanılır. Ancak burada sadece kuyu inancının tek başına işlevi yoktur. Ziyaret mekânlarındaki kuyular, su kültü ve atalar kültüyle de ilişkilidir. Diğer bir anlamda her üç inanç unsuru birlikte kutsalın sağlayıcısıdır. Dolayısıyla Hemedânî Türbesi’nin bahçesindeki kuyu etrafında oluşan uygulamalar kuyu inancının, su kültürünün⁴ ve atalar kültürünün⁵ harmanlanmış uzantısıdır.

Kuyu etrafındaki uygulamalara ve amaçlarına bakıldığında Harezmliler, kutsal kuyudan su çekip içtikleri ve suyu ellerine, yüzlerine sürerek tepeden tırnağa her türlü hastalıklarının şifa bulacaklarına ve ruhsal olarak arınacaklarına inandıkları görülmektedir. Harezm halkının kuyu etrafında yaptıkları bir başka uygulama ise dilek diledikten sonra “Bismillahirrahmanirrahim” deyip kovayı hızlıca kuyuya atmak ve hızlıca yukarı çekmektir. İnanca göre kovadaki su tamamen doluyorsa dilek kısa zamanda gerçekleşecek az doluyorsa dileğin gerçekleşmesi için zamana ihtiyaç vardır (KK.1, KK.2, KK.3, KK.4).

Bu tür inanç ve pratiklerde daha önce de belirtildiği gibi yeni dinler ve kültürlerin eklenmesi ile oluşan senkretik ve heterodoksi yapı kendini göstermektedir. Öyle ki Müslüman toplumlarda Hz. İsmail’in su ihtiyacını gidermek amacıyla ortaya çıkan zezem kuyusundaki su, bazı Harezmliler tarafından Hemedânî’nin makam türbesindeki kuyu suyu ile ilişkilendirilmektedir. Görüşme yapılan bir kaynak kişi “Bu su şifadır, zezemdir.” (KK.1) diyerek su kültürünün İslam inancı bağlamında form değiştirmesine örnek olarak gösterilebilir.

Fotoğraf 9-10: Yusuf Hemedânî Türbesi’nin bahçesinde bulunan kuyu

Hemedânî’nin makamı ise içerisinde “kutsal su” bulunan “mübarek kuyu”nun karşısındadır. Türbe, çevresine göre daha yüksekte bulunmakta ve makama merdivenlerle çıkılmaktadır (bk. Fotoğraf-4). Eski Türk inanç sisteminde ulu zatlar, dağ gibi yüksek yerlere gömülmektedir (Ögel, 1988, s. 763). Mezarın yine de yüksek bir yerde konumlanmasını, veliye olan saygı ifadesi ve eski Türk inancında olan mezarları yüksek yerlere gömmeye inancının bir uzantısı olarak yorumlamak mümkündür. Velinin makamına girmeden önce türbenin kapısında uyulması gereken kurallar hakkında bilgi veren levha yer almaktadır. Ziyaret kurallarına göre ziyaret sırasında dünya dertlerini unutarak ahireti düşünmek münasiptir. Kabir ehlini

⁴ Geniş bilgi için bk. Baysal, N. (2020). *Türk halk kültüründe su*. Ankara: Gece Kitaplığı.

⁵ Geniş bilgi için bk. Yıldız Altın, K. (2020). *Türk kültüründe atalar kültü*. Ankara: Gazi Kitabevi.

selamladıktan sonra türbe alanına girilmelidir. Erkekler ve kadınlar ayrı ayrı sıra ile türbeye girmelidir. Kadınların mahrem yerlerini örtecek şekilde ziyarette bulunması uygundur. Mezar taşını öpmek, okşamak, tavaf etmek, mum ya da kandil yakmak, bahçedeki ağaçlara bez bağlamak yasaktır. Bu tür davranışların şirk ve günah olduğu ifade edilmektedir. Ziyaret edilen kişilerin Allah kulu olması sebebiyle ondan yardım istemek, kurban kesmek ve mezara para saçmak caiz değildir. Görgü kuralı gereği müzik dinlemek, yüksek sesle konuşmak, alkol-sigara tüketmek, yemek yapmak, yemek yemek, uyumak vb. yasaktır. Kurallardan anlaşılacağı üzere ziyaretin İslami kurallar çerçevesinde yapılması istenmekte, eski Türk inanç pratiklerinin uygulanması İslami inanç yapısına uygun olmaması sebebiyle yasaklanmaktadır.

Öte yandan türbenin ismi her ne kadar Yusuf Hemedânî olarak adlandırılrsa da burada ayrıca “Sultanü'l-Evliya, Gavsü'l-Azam, Zamanının Sahibi, Gavs-ı Samedani gibi isimleri ile tesmiye edilen büyük veli ve âlim Abdülkadir Geylani” (Abdülkadir Geylânî, 1976, s. 10) ve Kübreviye tarikatının şeyhlerinden olan Seyyid Ali Hemedânî'nin makamı da bulunmaktadır. Ancak türbe, bu İslam âlimleri ile değil Harezmi halkının Ulu Pir olarak adlandırdıkları tasavvufun önemli isimlerine hocalık yapan, halifeler ve öğrenciler yetiştiren büyük İslam âlimi Yusuf Hemedânî adıyla anılmaktadır.

Ziyaret mekânına giren ziyaretçiler, ayrı odalarda bulunan velilerin yanına girebilmekte ve mermerden yapılmış sandukaların başında dua ederek hacetlerini istemektedirler. Makamda türbede görevli mollalar işitilecek yükseklikteki sesle Kur'an-ı Kerim'den ayetler okumakta ve dua etmektedir. Dileyen ziyaretçiler sandukanın başucuna ya da bağış kutusuna ellerindeki parayı bırakarak bağış yapabilir. Ziyaretçiler diğer türbelerde olduğu gibi hayır amacıyla çeşitli yiyecekleri mekâna bırakabilmektedir.

Fotoğraf 11-12: Yusuf Hemedânî'nin mermerden yapılmış sandukası.

Yusuf Hemedânî Türbesi'nin ziyaret edilmesinin amaçlarını görüşme yapılan kaynak kişilerin düşüncelerinden yola çıkarak maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Hastalıkları sağıltmak (özellikle ruhsal).
2. Dünyevi ve uhrevi hacetler dilemek.
3. Sevap kazanmak.

4. Veliye saygı ve sevgi göstermek.
5. Velinin davetine cevap vermek.

Görüldüğü üzere Yusuf Hemedânî'nin ziyaret edilmesinin motivasyonları üç noktada yoğunlaşmaktadır:

1. Hastalıkları tedavi etmek maksadıyla ziyaret,
2. Dünyevi ve ahiri menfaat sağlamak için ziyaret,
3. Sevgi ve saygı göstermek maksadıyla ziyaret.

Veli türbeleri, hastalıkların şifa bulduğu kutsal alanlar olarak kabul edilmektedir. Ulu Pir Hoca Yusuf Hemedânî de “cinliler”in şifacısı olarak tanınmaktadır. Ruhsal hastalıkların şifacısı olarak kabul edilen Hemedânî Türbesi etrafında uygulanan hastalık sağaltma yöntemleri incelediğinde bu yöntemlerin dönemin inanç ve siyasi yapısına göre şekillendiği görülmektedir. Snaserev, XX. yüzyılda yapmış olduğu saha çalışmasında elde ettiği verilere göre türbeye çevre illerden ve ilçelerden ayda kırk ile elli arası akıl hastası veya cinli tedavi amacıyla gitmekteydi, görevli kişi(ler) hastanın durumuna göre tedavi uygulamaktaydı. Eğer hastaların şiddetli rahatsızlıkları varsa bunlar zincirle bağlanıp kamçıyla dövülmekteydi. Akıl hastalığının sebebi kötü ruhlarla ilişkilendirilmekteydi ve tedavi kırk gün sürmekteydi. Kötü ruhun, cinin kırkıncı gün hastayı terk etmesi sonucu hastanın zincirlerinin kendiliğinden düştüğüne inanılmaktaydı (1983, s. 121-122).

Hastanın sağlık durumuna göre tedavi uygulandığı gibi hastalığın şiddetine göre de tedavi göreceği hücrenin yeri belirlenmiştir. Kehl-bodrogi, geçmiş yıllarda bazı hastaların tarlada kazılan toprağa gömüldüklerini burada bir ya da birden fazla gece kaldıklarını ifade etmektedir (2006, s. 241). Bilindiği üzere Türk inanç sisteminde hastalıkların sebepleri kötü ruhlarla ilişkilendirilmektedir⁶. Yusuf Hemedânî'nin de cinleri, perileri ve ruhları boyun eğdirdiğine inanılmaktadır (Snaserev, 1983, s. 123). Dolayısıyla Türk inanç sistemindeki hastalık ve kötü ruh ilişkisi Hemedânî'nin ruhları, cinleri boyun eğdirmesi ile ilişkilendirilerek Hemedânî'den sağaltım için yardım istenmesine sebep olmakta ve türbe etrafında çeşitli tedavi uygulamalarının yapılmasını sağlamaktadır. Bu uygulama atalar kültürüyle ilgili bir uygulamadır. Ata ruhu, iyi ruhlarla da kötü ruhlarla da iletişim kurabilir. Dolayısıyla kötü ruhla iletişim kurarak kötülüğü giderebilir. Bunu yaparken yeri geldiğinde iyi ruhların yardımını da alabilir. Bu düşünceye göre Hemedânî bir ata ruhu olarak görev yapmaktadır.

Türbe etrafında görülen bir başka inanç unsuru, rüya motifi etrafında kendini gösterir. Bu mezara gelip kırk gün boyunca tedavi olan hastalar, rüyalarında daire⁷ çalma gibi semboller görürler. Hatta bazı hastaların kulağına “folbin olmalısın” şeklinde üç kez söylediği aktarılmaktadır (Snaserev, 1983, s. 123). Bu inancı, Şamanizm inanç yapısının uzantısı olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü şamanların hastalarını tedavi için mezarlara gönderdiği ve orada görülen rüyadaki tedavi yöntemini uyguladığı ve hastanın şifalandığı (Basilov, 1992, s. 287) bilinmektedir.

Türbede rüya görme motifi, bölgedeki bahşı oluş hikâyelerinde de görülmektedir. Tıpkı şaman hastalığında olduğu gibi Harezmi bahşılar arasında bahşı hastalığına yakalanan kişiler

⁶ Geniş bilgi için bk. İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: TTK.; Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

⁷ Deriden yapılmış vurmali çalgı, def.

olabilmektedir. Görüşme yaptığımız kaynak kişilere göre hastalanan bahşı adaylarının ruhsal rahatsızlıklarına hekimler çare bulamazlar. Rüya ya da çevrenin yönlendirmesi sonucu Yusuf Hemedânî Türbesi'ne şifa bulmak için ziyaret edilmektedir. Örneğin; Feruzbek Bahşı ve Mansur Bahşı, bahşı hastalığına yakalanan iki üstattır. Bahşı olmadan önce psikolojik olarak her ikisi de hastalanırlar. Çevrelerindeki insanların yönlendirmeleri sonucunda türbeye tedavi amacıyla gitmişlerdir. Tedavi hakkında bilgi veren Mansur Bahşı, molla tarafından kendisine ayetler okunduğunu ve tedavisi süresince ziyaretgâhta kalarak orada sürekli uyuduğunu belirtmiştir. Tedavinin dokuzuncu gününde rüyasında kendisini büyük bir toyda gören Mansur Bahşı böylece bahşı olmaya davet edildiğini anlamıştır. Böylece Ulu Pir'in kendisine tedavisinin sona erdiğini söylediğini ve ziyaret alanından gitmesi için ruhsat verdiğini ifade etmiştir (KK.9). Feruzbek Bahşı da Yusuf Hemedânî ziyaretgâhında hastalığının son bulduğunu, tedavi sonrasında hiçbir maddî-manevî sıkıntısının kalmadığını, bahşı oluşunda ve sanatındaki başarısında Yusuf Hemedânî Türbesi'nin önemli yeri olduğunu vurgular (KK. 8).

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Harezmi bölgesindeki türbe etrafında gerçekleşen uygulamalar, toplumsal hafızada yer alan Şamanistik, kültürel ve animistik-büyüsel inanç yapısı etrafında şekillenmiştir. Lakin burada altı çizilmeli ki Özbekistan Müslüman İdaresi, İslamiyet ile bağdaşmayan "hurafe" olarak nitelenen uygulamalar konusunda halkı bilgilendirmekte ve bu tarz uygulamaların yapılmaması konusunda ikazlarda bulunmaktadır. Özellikle bu bağlamda bölgede kadınlar arasında düzenlenen ritüelleri yöneten kitabi halfeler⁸ ile erkekler arasında düzenlenen ritüelleri yöneten mollalar halkı "hurafeler" den uzaklaştırmak ile görevli din temsilcileridir. Bu sebepten dolayı Snasrev'in aktardığı pek çok uygulama, günümüzde yapılmamaktadır. Günümüzde hastalıkların tedavisinde modern tıptan faydalanmanın yanı sıra İslami inanç çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'den sure okumak gibi inançlar da önemini korumaktadır. Lakin yakın tarihe kadar yapılan bu uygulamaların toplumsal hafızadan tamamen silinip yok olup unutulduğunu söylemek de doğru bir değerlendirme olmaz.

3. Makam Türbelerinin Manevî Gücünün Arka Planı

Veliler ve türbeler üzerine araştırma yapan çok sayıda araştırmacının vurguladığı gibi Tanrı tarafından seçilen, Tanrı dostu olduklarına inanılan, peygamber soyundan gelen velilerin beşer üstü manevî güçlerinin sembolü olan kerametlerinin ve insanlara olan faydalarının, vefatları ile birlikte son bulmadığına, ölümlemlerinden sonra da bu keramet ve faydalarının devam ettiğine inanılmaktadır. Ziyaret fenomeninin oluşmasında bu inancın büyük payı vardır. Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Hoca Yusuf Hemedânî'nin de kerametleri ve insanlara olan faydaları ölümüyle son bulmamış; sanatsal bir yetinin kazanılmasından hastalıkların tedavisine, çeşitli dünyevi isteklerden uhrevi isteklere kadar her türlü maddî, manevî isteği olağanüstü gücü sayesinde karşıladığına inanılmıştır.

Makam türbenin etrafında oluşan bu inanç yapısının dayandığı, beslendiği manevî gücün daha iyi anlaşılması için bir örnek sunmak yerinde olacaktır. "Yusuf Hemedânî kimdir, niçin ziyaret ediyorsunuz, dualarınız kabul oluyor mu?" şeklinde sorulan birtakım sorulara verilen bir cevap şu şekildedir: "Hoca Yusuf Hemedânî, peygamber evladıdır. Onun her sözü bizim için mekteptir. O, Allah ile kul ortasında elçidir. Burada ettiğim tüm dualarım kabul oldu. Çocuklarım evlendi, onların çocukları oldu. Kim ne dua etse kabul olur." (KK.1) dedikten sonra

⁸ Geniş bilgi için bk. Çam, E. (2023). *Özbekistan Harezmi bölgesi ritüellerinin kadın icracıları: Halfeler*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

türbenin kutsiyetinin derecesini ifade edecek şu çarpıcı sözleri söylemiştir: “Burası bizde hacca gidemeyen adamların ziyareti, haccı, Kabetullah’ı diye düşünürüz.” (KK.1). İslam toplumunda peygamber soyundan gelmek özel bir statüye sebep olmakta ve kendilerine saygı duyulmaktadır. Yusuf Hemedânî’nin de “peygamber soyundan” gelmesi, manevî gücünün artmasına ve kendisine saygı duyulmasına vesile olmaktadır. Velilerin insan ve Tanrı arasında elçi rolünü üstlenmesi ise duaların kabul olacağına olan inançta etkilidir. Bilindiği üzere Kabetullah, Müslüman âlemi için Allah’ın evi olarak kabul edilmekte ve Müslümanlar için en kutsal kabul edilen mekânların başında gelmektedir. Bu mekânı ziyaret etmek, hac yapmak İslam’ın şartıdır. Yusuf Hemedânî Türbesi’ne verilen bu mana, bölge halkının türbeye verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda bu inanç yapısı türbe etrafında oluşan inançların, uygulamaların beslenmesinde ve sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır.

Peki Hemedânî’nin birden fazla yerde türbesinin olması halkın türbeye olan bakış açısını neden etkilememekte ve her bir türbe manevî gücünü nereden almaktadır? İlk olarak değinilmek istenen mutlak zaman ve mekân anlayışından farklı olan tayy-i zaman tayy-i mekân anlayışıdır. “Tay” olarak ifade edilen bu durum “tasavvufta uzak bir yere bir anda gitmek, an içinde çok uzun zaman yaşamak, aynı anda birden fazla yerde bulunmak gibi olağanüstü durumları belirtmek için kullanılır” (Tan, 2019, s. 582). Dinî karizmatik şahsiyetlerin özellikleri arasında zamanın ortadan kaldırılması ve mekânlar arasında hızlıca geçiş yapılabilmesi vardır. *Tayy-i zaman tayy-i mekân* inancı toplumsal hafızada varlığını anlatılar ile de sürdürmektedir. Ulu Pir Hemedânî’nin bu kerameti şu şekilde aktarılmaktadır:

Bir gün Hemedânî’nin huzuruna, ağlayarak bir kadın gelir ve oğlunun Bizanslılar tarafından esir alındığını söyler. Hemedânî kadına sabrı tavsiye edince, o, hiç sabrım kalmadı, ne olur bana yardım edin, der. Bunun üzerine Hemedânî: Ey Yüce Rabbim, bu kadının oğlunu esirlikten kurtar! Üzüntüsünü neşeye çevir! diye dua eder. Büyük bir ümitle evine dönen kadın oğlunu evde bulur. Hayretler içinde: Canım evladım! Buraya nasıl geldin? diye sorar. Oğlu: Az önce İstanbul’da idim. Ayaklarım bağlı ve başımda muhafız vardı. Birdenbire bir zat geldi ve beni kaptığı gibi buraya getirdi, dedi. Kadın sevinçler içinde Rabbi’ne şükreder (Gönül Sultanları Net’ten akt. Mansurov, 2011, s. 167).

Bu anlatı, Yusuf Hemedânî’nin yaşadığı süreçte gösterdiği tayy-i zaman tayy-i mekân kerametiyle ilişkilidir. Ancak velilerin kerametleri, yaşadıkları dönemlerle sınırlı değildir. Veliler, mutlak zaman ve mekân anlayışı ile sınırlandırılmayan, boyutlar arasında geçiş yapabilme yetisine sahip kutsal kişilerdir. Görüşme yapılan kaynak kişilerin büyük çoğunluğu bu düşünceyi destekler şekilde fikirlerini ifade etmişlerdir. Öyle ki Yusuf Hemedânî’nin bir diğer ziyaret mekânının Türkmenistan’da olduğu yaygın olarak bilmektedir. Lakin Şavat’taki ziyaretgâhında olabilme olasılığı ifade edilirken “Onların içinde meyyit var mı yok mu onu sadece Allah bilir.” (KK.1, KK.2, KK.3, KK.5, KK.7), “Kim bilir nerede olacağını belki buradadır.” (KK.5), “Her yerde olabilir.” (KK.1, KK.3, KK.4, KK.5, KK.6, KK.7) gibi düşüncelerin dile getirildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla velilerin zaman ve mekân ile sınırlandırılmayan aşkınlık vasfına sahip olmaları, ölüm anında bir başka yerleşim yerinde olsalar dahi mekân değiştirebilme özelliklerini sürdürülebilecekleri ve ölüm sonrasında da bu kerametlerinin devam edebileceği inancını doğurmuştur. Böylece vefat eden Allah dostlarının birden fazla yerleşim yerinde ziyaretgâhının olması, inanan insan için yadırganacak bir durum değildir.

Aslında bu inanç yapısında illa somut bir naaşa ihtiyaç duyulmamaktadır. Türbeler etrafında oluşan inanç ruhsal boyutla ilişkilidir. Bu sebepten dolayı farklı şehirlerde türbelerin konumlanması problem teşkil etmemektedir. Dikkate değerdir ki Yusuf Hemedânî'nin yaşamı boyunca pek çok yerleşim yerine gittiği ancak bunların arasında Harezm'in olmadığı üzerine fikirler beyan edenler de vardır (Kehl-bodrogi, 2006, s. 242). Ancak teoloji konusunda az çok bilgisi olan kişiler Yusuf Hemedânî'nin gerçek mezarı olmadığını düşünseler de Harezm halkının Yusuf Hemedânî'nin mezarda naaşının bulunduğuna (Snaserev, 1983, s. 114) dair yaygın inancı vardır. Bu inanışın nedenleri arasında da yukarıda ifade edildiği gibi boyutlar arası geçiş formunun, tayy-i zaman tayy-i mekân anlayışının ve kerametlerin büyük payı vardır.

Vurgulaması gereken bir diğer nokta, veli mezarlarının tayini konusundaki inancın makamlara olan etkisidir. Hoca Yusuf Hemedânî'nin mezarının ilk olarak hangi tarihte ve nasıl ortaya çıktığı konusunda literatürde bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sukhareva (1960), folbinlerin (falcıların) ziyaret mekânlarını belirlemede söz sahibi olduklarını ifade eder. Mezarı olmayan velilerin konumları rüya vb. şekilde folbinlere bildirilir. Daha sonra o mekânda kurban kesilir ve şifa ritüeli yapılır. Hastalar iyileşirse mezar ile ilgili inanç güçlenir (s. 37). Burada folbin örneğinde olduğu gibi Anadolu topraklarında da kalp gözü açık kişilere çağrılı rüyalar ya da olağanüstü olaylar vasıtasıyla mezarların yeri hakkında bilgi verilir. Türk soylular arasında yaygın bir inanç olması sebebiyle bu bağlamda Hemedânî'nin mezarının belirlenmesinde de folbinin etkili olmasının uzak bir varsayım olmayacaktır. Dolayısıyla bu inanç yapısı, makam mezarlarında “Kutsaldan hareketle mekân mı, mekândan hareketle kutsal mı?” sorusuna cevaptır.

Mekânın kutsallığı ve nedenleri üzerine çok sayıda araştırmacı çalışma yapmıştır. Otto'nun temsil ettiği ontolojik yaklaşıma göre “kutsal”ın tezahür etmesinden hareketle mekânın kutsallaştığı kabul edilirken Durkheim'in temsil ettiği sosyokültürel yaklaşıma göre mekândan hareketle “kutsal” tanımlanmaktadır. Tatar (2017) ise İslam kültüründe kutsal mekânın ayırt edici vasfının kutsalın aynı anda hem çok yakın hem çok uzak oluşuna dair bilince yol açan bir temsilin varlığı ve bu temsili oluşturan sonsuz denebilecek perspektifler arasındaki pasaj durumundan kaynaklandığını belirtmektedir (s. 9-21). Eliade (2003) de kutsal mekânlar “insanlar tarafından seçilmez keşfedilir, bir başka ifadeyle kutsal mekân insana şu ya da bu biçimde kendini gösterir” (s. 357) demektedir. Araştırmacıların da belirttiği gibi kutsalın kendini görünür kılma isteğiyle birlikte mekânın yeri belirlenir. Rüyada ya da bir başka sembol vasıtasıyla veli tarafından işaret edilen alan üzerine kutsal makam konumlandırılmaktadır. Bu bağlamda folbin ya da kalp gözü açık kişiler, makam türbelerinin yerinin belirlenmesinde söz sahibi olabilmektedir.

Türbelerin meşrulaştırılmasını ve bireyin şüphe duymadan türbeye karşı manevî duygularının kuvvetlenmesini sağlayan bir başka unsur ise inanç anlatılarıdır. Yukarıda yer verildiği gibi Yusuf Hemedânî'nin yakın tarihe kadar Buhara'da da mezarı bulunmaktaydı. Bölge halkının dokumacılık ile uğraşması sebebiyle Hemedânî bölgede “Dokumacıların Piri” olarak adlandırılmış ve bu özelliği ölümüyle son bulmayarak inanç anlatıları ile ziyaret yerinin meşrulaştırılmasını ve sürekliliğini sağlamıştır. Bölgedeki inanca göre Yusuf Hemedânî'nin mezarının bulunduğu caminin yanındaki bir mekânda dokuma atölyesi bulunmakta ve cuma günleri iyi ve kalbi temiz olan insanlar tarafından Hemedânî'nin çalışan makinesinin sesi duyulabilmekte ve pir görülebilmektedir (Suhareva, 1976, s. 243-244). Görüldüğü üzere bu inanç anlatısı ile dinî karizmatik şahsiyetin o mekânda olduğu inancı meşrulaştırılmaya çalışılırken makine sesinin sadece iyi kalpli insanlar tarafından duyulması, Yusuf Hemedânî'nin

orada olmama olasılığına değil, bireyin kötü kalpli olmasına bağlanmaktadır. Bu düşünce ve inanç yapısı, bireyin kendisini sorgulamasına sebep olurken Hemedânî'nin o mekânda olup olmadığı üzerine düşünmesine olanak vermemektedir. Dolayısıyla ziyaret mekânları etrafında oluşan inanç anlatıları meftunun gerçek mezarı olup olmadığına bakılmaksızın dogmatik olarak orada olduğunun meşrulaşmasında etkili olmaktadır.

Mekânların dönüşmesinde dinî ve siyasi iktidarların etkisinin olduğu tezi savunulmaktadır. Mezarların mutlak mekândan kutsal mekâna geçmesi de bu sistemin bir parçası olarak düşünülür (Lefebvre, 2014, s. 245-47). Türbeler, dinî kimliğe olan etkilerinin yanı sıra toplumu ortak paydada birleştirebilen, aidiyet ve yerellik duygusu yaratan, kültürel ve millî kimliğin oluşmasında etkili sembolik mekân özelliği taşımaktadır. Türbelerin millî kimliği ve dinî inancı sürdürülebilirlik özelliğinin bilincinde olan yönetimler, ziyaret mekânlarının popülerite kazanmasına ya da hedef alınarak ortadan kaldırılmasına sebep olabilmektedir.

Bilindiği üzere Orta Asya genelinde Sovyet yönetimi, 1958'li yıllarda türbe ziyaretlerini yasaklama yoluna gitmiştir (Günay, 2003, s. 8). Çarlık ve Sovyet Dönemi'nde Kazakistan'da bulunan Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin yok edilmesine dair politika izlenmesi (Maldybek, 2022, s. 153-163) gibi Harezmi bölgesinde bulunan Yusuf Hemedânî Türbesi'ne de Sovyet Dönemi'nde ziyaretlerin oldukça azaldığı görülmektedir (Kehl-bodrogi, 2006, s. 240). 1985 yılında "Harezmi Hakikati" adlı gazetede Yusuf Hemedânî'nin Harezmi'de hiç bulunmadığı ve türbeye gösterilen hürmetin ve ziyaretin yanlış olduğunu kanıtlamak amacıyla S. İbrahimov tarafından bir yazı kaleme alınmıştır. Bağımsızlıktan sonra 1994 yılında ise Yusuf Hemedânî ziyaretgâhı restore edilmeye başlanmış ve her hafta Yusuf Hemedânî'nin dinî ve kültürel kimlik açısından önemini vurgulayan yazılar yayımlanmıştır. Boş mezar konusu ise resmi olarak gündeme gelmez; Kehl-bodrogi (2006) bu durumu bölgesel kimliğin mekânsal odağını yaratma arzusunun kaynaklandığını ileri sürer (s. 242-247). Özbekistan'da bağımsızlık sonrasında ziyaret mekânlarına uygulanan yeni politika, Sovyet Dönemi'nde yönetimin tamamen ortadan kaldırılamayan manevî gücün kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla makam türbelerine karşı olumlu, destekleyici politika uygulanması, türbenin restore edilmesi, olanaklar sunulması Yusuf Hemedânî makam türbesi hakkında yapılan olumsuz boş mezar yorumlarının etkileyici gücünü yok etmekte, velinin orada olduğuna dair manevi inancı ise kuvvetlendirerek meşrulaşmasını sağlamakta ve sürekli ziyaret edilmesine olanak vermektedir.

4. Sonuç

İslam dünyasının önde gelen isimlerinden olan Yusuf Hemedânî'nin naaşının tarihî verilere göre Harezmi bölgesinin sınır komşusu Türkmenistan'da olduğu kayıtlara geçse de yakın tarihe kadar Buhara'da ve günümüzde hâlâ ziyarete açık olan Harezmi'de veliye ait makam türbe bulunmaktadır. Bölgenin inanç yapısına ve anlayışına uygun olarak ise Buhara'da "Dokumacıların Piri", Harezmi'de "Ulu Pir" ve "Lokman Hekim" olarak bölgeye özgü lakaplar alan, halk tarafından sevilen ve saygı duyulan Yusuf Hemedânî'nin birden fazla yerde ziyaretgâhının olması sebebiyle anıt-mezar ya da makam türbe olarak mezarı kabul edilebilir. Bölge halkı için aynı veliye ait birden fazla türbenin olması, türbe etrafında olan inanç ve uygulamaların oluşmasını ve sürdürülmesini etkilememiştir. Ruhsal, akıl sağlığı ile ilgili hastalıklar başta olmak üzere hastalıkları sağaltmak, dünyevi ve uhrevi hacetler dilemek, sevap kazanmak, veliye saygı ve sevgi göstermek ve velinin davetine cevap vermek gibi amaçlarla ziyaret edildiği tespit edilen türbenin, anıt-mezar veya boş mezar olarak kabul edilmemesine zemin hazırlayan düşünce ve inanç yapısının neler olabileceği üzerine inceleme yapıldığında

birkaç unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle veli gibi mistik güçlere sahip kişilere atfedilen boyutlar arası ruhsal geçiş yapabilme, tayy-i zaman tayy-i mekân inancının ve kerametlerinin, folbin ya da kalp gözü açık kişilerin mekân ile ilgili ileri sürdükleri hiyerofani inancının etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu unsurlar, kutsaldan hareketle mekânın belirlenmesine sebep olduğu gibi velinin naaşının nerede olduğuna dair pek çok soru işaretini de ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan inanan insan için kutsalın tezahürü ruhsal ve manevî olmakla birlikte hastaların şifalanması, bereketin, bolluğun artması, yaşamdaki çeşitli sorunların çözülmesi, rüyalarda çeşitli anlamlar ifade eden sembollerin görülmesi gibi kanıtlara da ihtiyaç duymaktadır. Hemedânî'nin bu gibi beklentileri, bireylerin manevî gücünü arttırarak veli ve makam türbe hakkında akıllarda ve inançta şüpheye yer bırakmamaktadır. Türbe hakkında anlatılan memoratlar ve çeşitli inanç anlatıları da velinin ruhunun o türbede olduğu inancını kuvvetlendirmiştir. Bir diğer önemli unsur ise siyasi yapıdır. Ziyaret fenomeninin sürdürülmesi ya da sonlandırılmasında ülke yönetimi etkilidir. Otoritelerin zaman zaman türbelere ve inanç yapısına karşı olumsuz politikası olsa da bağımsızlık sonrasında ülke ve bölge politikası gereği Hemedânî'nin türbesinin desteklemesi hem dinî hem de millî kimliği pekiştirdiği gibi halkın türbeye karşı olan yaklaşımının olumlu yönde artmasına da sebep olmuştur. Yusuf Hemedânî makam türbesi, geçmişte pek çok Şamanik ve eski Türk inançlarına ait uygulama ve pratiklere sahne olsa da günümüzde bu uygulamalarda azalma olduğu tespit edilmiştir. Ancak her halükârda diğer Türk boylarında olduğu gibi ziyaret fenomeni, Harezmi bölgesinde de dinî ve sosyal yaşamla bütünleşerek varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Kaynaklar

- Abdülkadir Geylânî. (1976). *Atiyye-i sübhâniye*. (Çeviren: Cabbarzâde Mehmet Ârif). İstanbul: Uluçinar Yayınları.
- Akiner, S. (1995). *Sovyet Müslümanları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Basilov, V. N. (1992). *Şamanstvo u narodov sredney azii i Kazahstana*. Moskova: Nauka.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Baysal, N. (2020). *Türk halk kültüründe su*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Boratav, P. N. (1994). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çam, E. (2023). *Özbekistan Harezmi bölgesi ritüellerinin kadın icracıları: Halfeler*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve dindışı*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*. (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın dal (büyü ve din üzerine bir çalışma)*. (Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günay, Ü. (2003). Türk halk dindarlığının önemli çekim merkezleri olarak dinî ziyaret yerleri. *Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 5-36.
- Hinnells, J. (1984). *The penguin dictionary of religions*. U.S.A.: Penguin Books.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: TTK.
- Kehl-Bodrogi K. (2006). Who owns the shrine? Competing meanings and authorities at a pilgrimagesite in Khorezm, *Central Asian Survey*, 25(3), 235–250.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar*. Ankara: TTK.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: SEL.

- Maldybek, A. ve S. Shilmambetov. (2022). Kazak Türklerinin millî kimliğinin oluşmasında Ahmet Yesevi Türbesi'nin rolü. *Türk Kültür ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, 101, 151-168.
- Mansurov, F. Badaduddin F.HJ. (2011). Hacı Yusuf Hemedânî: İki büyük sufi tarikatının ilham kaynağı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 159-173.
- Ocak, A. Y. (1992). *Kültür tarihi kaynağı olarak menâkıbnâmeler (Metodolojik bir yaklaşım)*. Ankara: TTK.
- Ocak, A. Y. (1984). *Türk halk inançlarında ve edebiyatında evliya menkıbeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ögel, B. (1988). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağıları*. İstanbul: Türk Dünyası Arş.Vakfı Yayınları.
- Oğuz, Ö. (2002). *Tunuseli incelemeleri / Etudes de Tunisie*. Ankara: Millî Folklor Yayınları.
- Oğuz, Ö. (2011). Çok mekânlı ve / veya çok mezarlı anlatı kahramanları: Yunus Emre. *Millî Folklor*, 23, 5-11.
- Sem'ani, A. (1988). *Kitab el-ensab*. Beyrut.
- Snesarev G. P. (1983). *Khorezmskiie legendy kak Istochnik po Istorii religioznykh kul'tov srednei azii*. Moscow: Nauka.
- Suhareva O.A. (1960). *İslam v Uzbekistane*. Tashkent: Izdatel'stvo Akademii Nauk USSR.
- Tan, N. M. (2019). "Tay". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek-2, 582. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tatar, B. (2017). "Kutsal mekân": Fenomenolojik analiz. *Minel ve Nihal*, 14(2), 8-22.
- Tolstov, S. P. (1948a). *Po sledam Drevnehorezmiskoy tsilizatsii*. Moskow-Leningard: Nauk SSSR.
- Tolstov, S.P. (1948b). *Drevniy Horezm*. Moskow:MGU.
- Tosun, N. (2013). "Yüsuf el-Hemedânî". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44, 12-13. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tosun, N. (2012). Orta Asya'da tasavvuf. (M.Ş. Kafkasyalı Ed). *Orta Asya'da İslam Temsilden Fobiye Tanımadan Tanımlamaya*, 43, 487-490.
- Yıldız, Altın, K. (2020). *Türk kültüründe atalar kültü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yusuf Hemedânî. (2000). *Hayat nedir? (Rubetü'l Hayat)*. (Çev. Necdet Tosun). İstanbul: İnsan Yayınları.

Kaynak Kişiler

- KK1. A.H.1956, Bagat, Evli, Orta Mektep.
- KK2. G.S. 1955, Bagat, Evli, Orta Mektep.
- KK.3. N.M. 1958, Bagat, Evli, Orta Mektep.
- KK.4. U.K.1968, Ürgenç, Evli, Üniversite.
- KK.5. A.K.1977, Honka, Evli, Üniversite.
- KK.6. S.Y.1959, Honka, Bekâr, Üniversite.
- KK.7. G.J. 1959, Hazarasp, Bekâr, Orta Mektep.
- KK.8. F.N. 1973, Şavat, Evli, Üniversite.
- KK.9. M.K. 1989, Yangipazar, Evli, Orta Mektep.

Derleme

Kaynak kişiler ile yapılan görüşmeler, Esra Çam tarafından 2021-2022 tarihleri arasında Harezmi bölgesinde gerçekleştirilmiştir.

Extended Abstract

As in many cultures around the world, in Turkish culture, visiting graves is a way to show respect to the spirits of ancestors and to seek their assistance and guidance. The occurrence of hierophanic experiences during these visits is associated with ancestors' making their presence felt. Visits to graves, rooted in ancient history, have necessitated updates to the tradition in Turkish culture over time, parallel to cultural and religious changes that have taken place. The belief, dating back to ancient times, in showing respect to ancestors and revered figures, seeking their approval and seeking spiritual support and guidance from their souls finds its expression in Islamic tradition as the veneration and devotion to the saint (veli) cult and seeking spiritual support and healing from their graves.

Saints, known as velis, are individuals who have attained inner maturity and possess religious knowledge and experiences, guiding the community and holding a special position within society. This special position they hold continues to be significant in the community even after their deaths. Therefore, after the death of saints, mausoleums are built to preserve their memory and to benefit from the spiritual powers they possess. The graves of the saints, which are the subject of visits and rituals, can be located in modest settings such as mountain tops, cemetery grounds or mosque courtyards. Alternatively, they can be transformed into more secure and prominent chambers called "mausoleums" for better preservation.

On the other hand, "mausoleums" attributed to a specific religious charismatic figure can be found in various forms and in different locations. The mausoleum of Hodja Yusuf Hemedâni, which is the subject of the current study, is one of these. In numerous scientific studies, it is stated that the mausoleum of Yusuf Hemedâni, one of the prominent figures in the Islamic world, is located in the city of Merv within the borders of Turkmenistan. However, Yusuf Hemedâni also has a mausoleum in the Khwarazm region, which was located in Bukhara until the last century and continues to exist to this day in Uzbekistan.

The mausoleums of Yusuf Hemedâni in the respective regions are given specific nicknames that are in line with the belief structure and understanding of the local area. In Buhara, he is known as the "Master of Weavers" while in Harezmi, he is referred to as the "Great Saint" and "Physician Lokman". According to the political and religious structure of the region, it is seen that various practices are carried out around the mausoleum. While ancient Turkish beliefs, Shamanism and Islam influenced the practices around the mausoleum, the political structure and religious policies of Uzbekistan before and after independence were influential in shaping the rituals.

In our fieldwork, it has been observed that having multiple mausoleums dedicated to the same saint does not cause any confusion or doubts in beliefs. On the contrary, each mausoleum is considered sacred, visited with reverence, and regarded as a sanctified space where rituals are performed and prayers are offered. When defining mausoleums, which are places of worship and visit for people, the questions of whether the place is defined on the basis of the sacred or the sacred is defined on the basis of the place and where mausoleums derive their sacred power from and how they preserve this power are important. In the current study, based on this context, we aim to investigate the sources of attraction and the faith-related power associated with the mausoleum of the Hodja Yusuf Hemedâni in the Khwarazm region, which is the subject of numerous rituals, beliefs and memoratas.

The current study consists of three main sub-headings; 1. The belief structure in the Khwarazm region and Hodja Yusuf Hemedâni, 2. Hodja Yusuf Hemedâni as a place of visit and 3. The background of the spiritual power of mausoleums. In the first sub-heading, after providing a brief overview of the history of Khwarazm, an evaluation will be made regarding the belief structure in the region, and information will be provided about the biography of Yunus Hemedâni. In the second sub-heading, information will be provided about the mausoleums of Hodja Yusuf Hemedâni and his companions, the practices and rituals that have emerged around these mausoleums and why the people of Khwarazm visit these mausoleums. In the third sub-heading, evaluations will be made about how the locations of the mausoleums were determined and the sources of sacredness and spiritual power associated with these mausoleums will be discussed.